

Monika Kropelj

SLOVENSKE PRAVLJICE V MEDNARODNEM OKVIRU

Slovensko ljudsko pripovedništvo je bogato v svoji pestrosti, hkrati pa je tudi močno regionalno zaznamovano. Po motiviki in tipih so slovenske pripovedi pogosto sorodne evropskim, vendar najdemo v zakladnici slovenskih ljudskih pravljic nekaj takih, ki so izrazito in specifično slovenske in drugod po svetu pogosto nepoznane. V članku bodo predstavljene nekatere izmed teh pravljic oz. povedk, pri tem bo tudi predlagana za posamezne tipe najbolj ustrezna klasifikacija oz. tipna številka v mednarodnem klasifikacijskem sistemu pravljic.

Slovenian narrative tradition is rich in its diversity and very varied from topical and regional perspective. The motives and tales often correspond to the European tradition, but there are some folktales that are specifically Slovenian. Some of these tales, which are unknown in other countries, at least so it seems as they are not included in the Type index of international folktales, are almost representative of Slovenia. These tales will be discussed and an attempt will be made to find their place in the wider European and international context.

Ko je sredi 20. stoletja Milko Matičetov raziskoval ljudsko pravljичno legendo *Sežgani in prerojeni človek* (ATU 788), ta še ni bila vključena v mednarodni tipni indeks ljudskih pravljic, čeprav je bila že takrat poznana strokovni javnosti. Dokončno klasifikacijsko številko je legenda dobila isto leto, kot je izšla Matičetova monografija o njej, namreč leta 1961. Prvo klasifikacijsko številko AaTh 703* ji je sicer določil že J. Balys v katalogu litvanskih pravljic leta 1936.¹ Pozneje ji je S. Lo Nigro v katalogu siciljskih pravljic² izbral številko AaTh 708. Šele francoski folklorist Paul Delarue je legendi izbral dokončno tipno številko 788,³ katero je Stith Thompson leta 1961 vključil v novo izdajo *Tipnega indeksa ljudskih pravljic*

¹ J. Balys, *Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas* (Motif-Index of Lithuanian Narrative Folklore), Kaunas, 1936.

² S. Lo Nigro, *Racconti popolari siciliani. Classificazione e bibliografia*, Firenze, Olschi, 1958.

³ P. Delarue, M. L. Ttenèze, *Le Conte Populaire Français. Catalogue raisonné des versions de France et de pays de langue française d'outre-mer IV/I*, Paris, 1964.

(Aarne, Thompson 1961). Z določitvijo njene razširjenosti po finski oz. historično-geografski metodi je bilo mogoče bolje spoznati njen izvor in difuzijo. Legendna pravljica »Sežgani in prerojeni človek«, ki je v slovenskem izročilu poznana tudi kot pesem ali novoletna kolednica, je razširjena predvsem v Evropi, od Irske in baltskih dežel na severu, do Sicilije in Krete na jugu (Matičeto 1961). Pripoveduje o junaku – pri nas pogosto o sv. Andreju –, ki se pregreši, prelomi zapoved posta ali dela na posvečeni dan, zato ga Kristus obsodi, za pokoro je sežgan ali kako drugače umre, od njega ostane del telesa (srce, jezik, kost, pepel) ali sadež (jabolko, hruška), ki pride v stik z dekletom, ki ga poje (*anthropophagie*) ali povoha oz. doživi preskok iskre in čudežno zanosi (*parthenogenese*). Junak se ponovno rodi (*metempsychosis*) in se hitro razvija oz. se rodi kot odrasel, v nekaterih variantah celo skozi nos ali usta. Prerojen opravi nekatera nadnaravna dejanja, pogosto predvidi, kaj čaka pokojnega reveža in bogataša v onstranstvu in kje je skrit zaklad ipd.; nazadnje je zveličan.

Matičeto je povezal legendo o »Sežganem in prerojenem človeku« z mitom o smrti in prerojenju antičnega Dioniza Zagreja in z orfejskimi obredi. Ugotavlja, da so se v mediteranskem kulturnem območju v prvih stoletjih našega štetja začela širiti mitološka pripovedna izročila o nasilno umorjenem in po zaužitju njegovega srca ponovno rojenem mladeniču prek orfičnih mitov o Dionizu-Zagreju. Dogodke po rojstvu čudežnega dečka, ki svojemu dedu pokaže, kako se na onem svetu godi bogatašu, ki je imel razkošen pogreb, in revežu, ki je bil skromno pokopan, pa je povezal z egipčanskim romanom iz 2. stol. *Satni in Senosiris*. Sin Senosiris pelje svojega očeta Satnija na oni svet in mu pokaže bogataša in reveža, katerih pogreb sta spotoma videla (Matičeto 1961: 125–128). Ker pisnih virov o tej legendi do 19. st. ni, pojavljajo pa se sorodni motivi v apokrifnih legendah, je prevladovalo mnenje, da je bila legenda oblikovana v tej obliki, kot jo poznamo danes, v srednjem veku.

Medtem ko je bilo na legendo *Sežgani in prerojeni človek* opozorjeno že zgodaj, pa so nekatere druge značilne slovenske pravljice v mednarodnih strokovnih krogih ostale nezapažene. Nekatere med njimi so razširjene ne le širom po Sloveniji, ampak tudi izven njenih meja.

Kos in Marec

Za živalske pravljice in predvsem basni je značilno, da imajo poučno sporočilo, ki pogosto izhaja iz opazovanja in poznavanja narave in njenih zakonitosti. Takšna je npr. basen *Kos in Marec*, katero je upesnil že Valentin Vodnik. Pogojno bi to pripoved oz. basen lahko uvrstili pod pravljичni tip ATU 71 »Zajec in zmrzak«, v kateri se zajec uleže na zmrznjen sneg in reče: »Oh, kako toplo«. Ko to sliši, zmrzal prizna, da je tekmo izgubila. Včasih je pripovedi dodan etiološki konec, kot npr.: »Od takrat ima zajec rdeče oči« ali pa: »Zajec se je ob svoji zmagi tako zasmejal, da ima od takrat pretrgano ustnico«. Sicer je ta etiologija bolj poznana v pravljичnem tipu ATU 70 *Zajec in žabe*, Ezopovi basni, poznani tudi na Slovenskem. Soroden motiv tekmovanja v moči najdemo tudi v pravljичnem tipu ATU 298 »Tekma med vetrom in soncem«, prav tako Ezopovi basni, ki je znana tudi pri nas.

Pravljичni tip ATU 71 »Zajec in zmrzak« najdemo v baltskih državah, na Finskem, na Poljskem in pri Južnih Slovanih (Masing 1986: 430–433). V slovenskem

izročilu je basen *Vrabec in burja* iz Podzemlja v Beli Krajini objavil Janko Barle v *Vrtcu*.⁴

Zgodba pripoveduje, kako se vrabec in burja kregata, kdo je močnejši. Burja začne tako pihati, da vrabec onemogel steguje peruti, ker ne more več sedeti na vejici. Ko ga burja vpraša, zakaj razteza peruti, ji odgovori, da mu je prevroče, naj le piha. Burja zdaj neha pihati in vrabec se na soncu ogreje.

Tudi pravljica *Fravrar anu hudačec /Februar in hudačič*,⁵ ki jo je posnel Milko Matičetov leta 1969 v Osojanah v Reziji, pripovedovala pa jo je Jelica v Borovičju (Elena Di Lenardo), se uvršča pod pravljичni tip ATU 71:

Je bil februar, ki ima osemindvajset in v prestopnem letu devetindvajset dni. Na njegov zadnji dan, ko mu je bilo treba le še zarobiti, je bil zunaj hudačič (stržek ali kraljiček). (To je tisti mali ptiček, ki mu eni pravijo škričič, drugi hudačič.) Tedaj je dejal februar:

»Boš videl, če ne naredim, da zmrzneš!«

Tedaj je hudačič dejal: »Jaz?«

»Ne? Ti moraš krepati, prej ko se jaz iztečem!« je dejal februar.

Hudac je dejal: »Bova videla!«

In ubožec – bilo je tako mraz, da so ledenele vode doli po produ – ubožec hudac je šel na seno, naloženo na hlevu. In je začel riniti navzdol skozi seno. Bolj ko je bilo mrzlo, bolj globoko je šel.

In ko se je že iztekal februar, ko je imelo priti tudi polnoči, je hudačiča tako zeblo, da je šel zmerom bolj dol skozi seno in se prigrebel do poda, na katerem je bilo naloženo seno; nogice pa so mu pogledale celo v hlev. In se ni mogel premakniti, saj je bil trd od mraza.

Tedaj je februar lepo prišel in rekel:

»Torej hudac, kako se imaš« – je rekel – »si živ ali si krepan?«

Je rekel: »Sem živ in mi je še pregorko, da sem si moral dati hladiti nogice!«

»Zahvali boga« – je rekel februar – »da je konec mojega vladanja! Če bi jaz vladal času, ko je januar, bi lonec na ognju na enem kraju vrel, na drugem ledenel. In če bi vladal v času, ko je marec, bi od gorkote zvrgle ovce pri jaslih!«

Hudačič je rekel:

»Zavoljo tega te je gospod bog naredil kratkega, saj je vedel, kako dober si!« (Matičetov 1973: 43–44, št. 1).

Ta pripoved se od Barletove pravljice o *Vrabcu in burji* razlikuje predvsem v tem, da je izzivalec v rezijanski pravljici mesec februar, medtem ko je v prvem primeru burja. Poleg tega neha februar pritiskati z mrazom le zato, ker se mu izteče čas, in je zaključek že kar etnološki: ptiček kraljiček mu namreč zabrusi, da ga je Bog zato naredil tako kratkega, ker je vedel, »kako dober je«.

Kot že rečeno, je naša basen *Kos in Marec* še najbližja tem pripovedim. Zaradi tega sem jo uvrstila pod novo številko *ATU 71*, ki je zaenkrat v mednarodnem tipnem indeksu pravljic še ni. Vendar pa je precej drugačna in tudi po sporočilnosti odstopa od pripovedi ATU 71. Prvič je to ljudsko pripoved zapisal Valentin Vodnik že leta 1790 (*Perprava za Pesme*, NUK: Ms 548),⁶ z namenom, da bi jo pozneje prepesnil. Zgodba je sledeča:

⁴ *Vrtec* 18/3, 1. 3. 1888: 43.

⁵ Posneto 16. 3. 1969; hrani Arhiv ISN ZRC SAZU: T 43–D, R 17/122.

⁶ Prvi je objavil ta Vodnikov prozni zapis basni Ivan Grafenauer v opombah k Izbranemu delu Valentina Vodnika (*Cvetje* 5, 1935, 108), vendar brez zadnjega odstavka. Z neznatnimi popravki in v celoti pa Boris Merhar (1956: 188).

Kadar je brezen (marec) gori šal, poje kos lepo. Brezen praša, kako, de vže zdaj poješ? Kos: Zakaj bi ne, moj brat se je včeraj oženil, jest se bom pak jutri. Brezen pravi, jest grem šele gori. Kos: Pojdi, kamer hočeš. Gre brezen memo mlinarja, ta z otavo jez maši; pravi: jest grem šele gori. Mlinar: Kamer hoč'. – Kadar gre brezen doli, najde mlinarja, k' je kravo s svedram drl. Brezen: Kaj delaš? Mlinar: Krava mi je lakoto crknila. Brezen: Kaj ti nisem povedal, de grem šele gori; kako pak, de s svedram dereš? Mlinar: Kedor zna, zna. Kos pod grmam od mraza drgeta. Brezen: Kaj delaš? Kos: Moj bratec je včeraj mraza vmrl, jest bom pak jutri.

Brezna sreča ovčjider (april): O, ko bi bil jest tsko globoko v zimo bil ku ti, bi naredil, de bi v kravi tele zmrznilo. Brezen: Jest bi pak na tojim mestu naredil, de bi od sonca krop zavrel.

V Vodnikovi pesmi *Kós in brezen*, ki jo je prvič objavil leta 1798 v *Mali pratiki* in nato ponovno v svoji pesemski zbirki *Pesme za pokušino* leta 1806 (ponatis: Vodnik 1869: 47), je izpustil nekatere motive, a je ohranil tako ljudsko izročilo o kosu, ki se zelo zgodaj začne ženiti, kakor tudi ljudsko vremensko znanje, da je lahko druga polovica marca še zelo mrzla, saj se takrat lunin ščip prevesi v mlaj. Seveda je oboje izraženo metaforično, tako kot v ljudskem izročilu, ki opisuje Breznovo pot gori in nato vračanje doli. Vodnikova pesem *Kos inu brezen* (objavljena v *Mali pratik*):

*Kos prepeva, gnjezdo znaša,
Lepo brezen gori gre,
Smeje se in kosa vpraša:
»Pojesh tako zgodaj že?«*

*'Kdo bo branil kosu peti?
Ženil se je včeraj brat,
Jutri mislim ljubo vzeti,
Ravno vabim, bodi svat!'*

*»Vse prezgodaj ti ropočeš,
Veš, da še le gori grem?«
'Gor' al' doli, kamor hočeš,
Da se ženim, le to vem,'*

*Dobre volje uka, raja,
Štirje godci mu pojo!
'Bom za vreme prašal mlaja?
Saj vijol'ce že cveto!'*

*Breznov ščep se ves prevrne,
Goni megle, burjo da,
Hrib, doline sneg pogrne,
V mrazu vmira v' jolica.*

*Doli brezen mem pridrzne:
»Kaj t' je kos? Ne poješ več?«
'Eh, kaj? – brat mi včeraj zmrzne,
Danes pa je moja preč!'*

*Kamor tvoja sla ti kaže,
Preveč nagel ne smeš bit'!
Stara pratka nam ne laže:
Brezen ima rep zavít.*

Ko je Vodnik objavil to pesem drugič (*Pesmi za pokušino*, 1806), je spremenil naslov v *Kos inu Sušic*, sicer pa je pesem ostala več ali manj enaka.

V ljudskih pripovedih tega tipa se v vlogi marca lahko pojavlja sv. Gregor, ki je prvi pomladni svetnik v mesecu marcu (12. marec) in hkrati tudi s svojim imenom napoveduje, da »gre gor«, čemur seveda sledi, da gre tudi dol. V pripovednem izročilu v Sloveniji sta se ohranili še dve tovrstni povedki, ena iz Kočevja, druga iz Istre.

Basen *Amsel und Gregor/Kos in Gregor* je slišal Wilhelm Tschinkel med kočevskimi Nemci v kraju Borovec/Morobitz v Kočevju in jo objavil v *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* leta 1911 (str. 82). Zgodba pripoveduje:

Na Gregorjevo so se parili ptički. Nekoč, ko so bili ob tem času zopet zelo veseli, je prišel mimo Gregor in vprašal kosa, zakaj je vendar tako vesel? Ta mu je odvrnil: »Včeraj smo slavili poroko in zato danes še tako lepo pojemo.« – »Ali ne veš, kaj je še tam zgoraj?« je vprašal Gregor in pri tem kazal v nebo. Ko se je čez nekaj dni Gregor zopet vrnil, so kosi od lakote pomrli, ker je ponovno zapadlo veliko snega.

Gregor je prišel tudi do nekega mlinarja, ki je ravno vodno zapornico z otavo mašil.

»Kaj počneš tukaj?« je vprašal Gregor. – »Popravljam zapornico, da mi bo voda ostala za mletje.« – »Ali ne veš kaj je še tam zgoraj?« In ko je prišel Gregor čez kratek čas spet mimo mlina, so mlinarju vse krave od mraza in lakote poginile. Mlinar je namreč svojo zadnjo krmo prezgodaj uničil.

Drug primer basni *Grgur in kosič* pa je po pripovedovanju Ančke Prebenšce (Ana Vodopivec, roj. Žerjal v Prebenegu) zapisal Milko Matičetov 26. 9. 1949 v Ospu pri Trstu. Objavil jo je Boris Merhar (1956: 192):

Sv. Grgur je šou u semenj po bošči (gozdu) in je čou kosiča, ke je prepevou lepo. Jen potle je reku Grgur:

»Ka poješ, ke jes gren kumej materi ponj kože, ke se bo zima začela!«

Kosič je reku:

»Jes sən grubo (močno) veseu, ke imən vrej mlade!«

Grgur:

»Boš ben vidu, ke se bon vračeu!«

Res potle Grgur, ke je šou nazaj səs semnja, ke je nesu kože materi, sta se najdla učep, ga je šou pozdravet:

»Ka si teku žalostən?«

Je reku kosič:

»Pejdi naprej, ke jest ne moren govort od žalosti ...«

– ke so njegovi tiči usi pogagenli (poginili).

»Ka ti nisən povedou jest, da se bova vidla, ke bon šou nazaj?!«

Pripovedni tip »Kos in brezen« se je ohranil na različnih koncih Slovenije, tovrstno pripovedno izročilo pa je znano tudi v danes hrvaški Istri, kjer je povedko *Sveti Grgur i životinje* objavila Maja Bošković Stulli (1959: 39–40). Zgodba je bila zapisana v Krasici pri Bujah in se razlikuje v tem, da je sv. Grgur, ki je šel 12. marca materi po kozuh, srečal kosa, pastirja in psa. Prva dva sta se pohvalila, da jima gre dobo, pes pa se je potožil, da nima hrane. Na poti nazaj pa sta bila nesrečna kos in pastir, saj so kosu poginili žena in mladiči, pastirju pa čreda ovc in koz. Le pes je bil zadovoljen, saj je imel sedaj veliko hrane. To trojno srečanje sicer ločuje hrvaško varianto od slovenske, po sporočilnosti in motiviki pa sta si zelo podobni.

Značilno za tovrstne pripovedi je tudi, da so se pogosto ohranile v skrajšani obliki, kot vremenski verzi ali pregovori, ki sporočajo ljudsko modrost in meteo-

rološko znanje. Enega teh vremenskih verzov je zapisal že Matevž Ravnikar - Poženčan: *Svet Gregor veleva kožuhe kupit, on vodo odeva, zna v stročje zaviti!*⁷

Drugi tovrstni odlomek je bil zapisan v Gamelnah pod Šmarno goro ok. leta 1900 in se je ohranil v Štrekljevi zapuščini: *April prav: če b' biu jest sušec (marec), bi biu tako mrzu, da b' tele u krau zmrznu.*⁸

Ljudsko modrost o muhavosti meseca marca nam je ohranil tudi Ferdo Kočvar: *Če sušec (marec) vabi ovčice na paše zelene, jih mali traven (april) spet pod streho zažene.*⁹

Iz basni o *Kosu in Marcu* in iz vremenskih verzov zveni svarilo, da je treba upoštevati spremenljivost vremena v določenih mesecih in da se ne smemo prezigodaj veseliti pomladi v mesecu marcu (februarju v rezijanski varianti), ko lahko še zmrzuje. O tej basni je pri nas izčrpnije pisal Boris Merhar že leta 1956. Ivan Grafenauer je v članku *Brezen in brezova voda* (1962) razlagal predvsem izvor besede »brezen« za mesec marec. Ime naj bi mesec dobil po brezovi vodi oz. sirupu, ki so ga marca nakapljali iz brez.

Boris Merhar pa v članku *Od kod Vodniku snov za basen Kos in brezen* ugotavlja, da je navdih zanj Vodnik dobil iz ljudskega izročila, ki je nastalo na osnovi opazovanja narave. Kos namreč velja za neugnanega ljubimca, ker se pogosto že februarja razlega njegova snubaška pesem.

Na Gregorjevo se »ptički ženijo«, po ljudskem reku pa ima sv. Gregor tudi ključ do korenin. Na njegov god so tudi rokodelci nehali delati pri luči in ohranjena je šega: *O svetem Gregorju rokodelci nehajo pri luči delati in spusté po vodi na 'dilci' lučke.*¹⁰

Sorodnost med mesecem marcem in svetnikom Gregorjem se odraža tudi v kajkavskem poimenovanju meseca marca, saj so mu dali ime *gregorščak*.

Kočevski pregovor pa pravi:

Ist zu Gregori (12. März) schönes Wetter, so sagt man: »Gore geat erscht auhin, ar b'rt erschtuhar schit'n!« [Tschinkel 1831: 223] (*Kadar je na Gregorjevo lepo vreme, se reče: »Gregor gre najprej gor, bo najprej vse dol stresel!*«)¹¹

Povezava meseca marca z Gregorjem kaže – kot je opozoril že Boris Merhar – na oddaljeno povezavo sv. Gregorja z začetkom pomladi, iz časa pred uvedbo sedanjega gregorjanskega koledarja (1582), ko je tudi Primož Trubar leta 1557 natisnil za tisti čas pravilno ljudsko koledarsko znanje: *Sveti Gregor, mali križi dasta nuč, dan v eni viži* (Merhar 1956: 191). Breznova pot gor (ščip) in dol (mlaj) je poudarjena tudi v Vodnikovi pesmi: *Lepo brezen gori gre in Doli brezen mem prdrsné*. Gregor je prvi ekvinokcionalni svetnik, gre v nebo, da od tam prinese sneg in mraz na zemljo.

Basen je lep primer v pripoved odetega ljudskega meteorološkega znanja in je bila – po dosedaj znanih virih – razširjena predvsem pri južnih Slovanih.

⁷ NUK: Ms 483; Objava: Merhar 1956: 192.

⁸ Arhiv ISN ZRC SAZU: ŠZ 6/209; objava: Merhar 1956: 188.

⁹ NUK: Ms 518; objava: Merhar 1956: 188.

¹⁰ Arhiv ISN ZRC SAZU: ŠZ 6/209, 14.

¹¹ Ime svetnika je v prevodu te zgodbe v ponatisu Tschinklove knjige napačno navedeno kot Jurij [Tschinkel/Florjančič, Stanonik 2004: 199].

Pes je klas izprosil, maček mleko

Med pravljicami in povedkami o živalih je tudi veliko povsem etnoloških pripovedi, ki razlagajo nek naravni pojav ali značilnosti živali in rastlin. Takšna je npr. povedka *Pes je klas izprosil, maček mleko*. V slovenskem izročilu zavzema ta pripoved pomembno mesto, vednar pa v mednarodnem tipnem indeksu nima svoje številke, zato je za zdaj pogojno uvrščena pod številko *ATU 219G*. Zgodba pripoveduje, kako so se ljudje v izobilju, ko je imela pšenica še klas do tal in krava seske po celem trebuhu, pokvarili, in so razsipavali s kruhom in mlekom. Bog jih je kaznoval in je vzel pšenici klas, kravi pa mleko. Usmilil se je šele psa in vrnil pšenici klas, kakršnega ima še danes; prav tako je na mačkino prošnjo vrnil kravi eno vime.

V slovenskem izročilu se je ohranilo preko deset povedk tega tipa. Fran Prarotnik iz Kroke je v *Popotniku*¹² objavil povedko *Daj psu kruha in mački mleka!* Zgodba pripoveduje, kako so se ljudje v izobilju pokvarili, zato jih je sklenil Bog kaznovati. Na žitno bilko je položil prst in vlekel proti vhu, klas se je krajšal in pes je bil edini, ki je Boga prosil, naj ga za ped še pusti. Nato je začel Bog s prstom sušiti vime pri kravi, a ga je mačka preprosila, zato je malo mleka še ostalo.

V rožanskem dialektu je Josip Šašel objavil koroško verzijo te pripovedi *Munej je mliqə sprosu, qužēj pa qrah*:

Čejquedej je pšēnica ut tow pa du vrha quasi meva pa vse ti druje žitə je taqə hratovə. Tudə grave so put cēlim vampam cizije mele, qaqr svine. Žita je bu qə pisqua, mliqua pa qaqr vode, ldi so se prewzelə pa puzabələ, da je to Božjə dar. Powhnu qvasje so žəvinə nastilələ, v mlicə pa so babe otroče qopale n same se v nam umivale. To je bu Bohu čveč. Votu je gravə vse cizije pubrsatə; lih tedej pa je munēj zamewqow »nəməw«. Buh se ha je usmilow pa nmavə cizijow pustu, da ma munēj za mliqə. Tudə ciw qvas je Buh votu zbrsatə; tedēj pa se je qužēj na zadne noje pustavu n s prednimə prosu. Zato je vrh stəbva antqaj qvasa pustu, quliqr ha ma žitə še dondonešnə. Ut ta se račə, da je munēj mliqə sprosu, qužēj pa qrah. (Šašel 1936: 29, št. 33; ponatis: Šmitek 2000: 24, št. 22).

Prav tako v Rožu na Koroškem, le da v vasi Gorinčiče, je Milko Matičetov leta 1968 na filmski trak posnel pripoved Franca Isopa Lebna *Maček mleka izprosil, pes pa kruha*.¹³

Dve leti pozneje, leta 1970, je prav tako Milko Matičetov v vasi Osojane na magnetofonski trak posnel še režijansko varianto *Pasić e preprosew kroh anu tuca mliko/Pesek preprosil kruh in muca mleko*¹⁴. Zgodbo je pripovedovala Paska Dulica (Pasqua Siega), objavil pa jo je v *Zverinica iz Režije* (1973: 56–57).

Vendar pa v kar nekaj pripovedih tega tipa nastopa kot rešitelj žitnega klasa le pes,. Med prvimi je že Fran Erjavec zapisal povedko *O psu in mačku* in jo objavil v *Letopisu Matice slovenske* leta 1882 (str. 333).¹⁵ Pred tem pa je bila že leta 1862 objavljena povedka *Kako je pes ljudem kruh rešil*:

Nekdaj je bilo žitno steblovje od tal do vrha polno in nabrkano z zrnjam. Ljudje so imeli vsega obilo ali prevzeli so se. Bog pa je klasovje leto za letom prikrajševal, kakor to še sedaj

¹² Popotnik 4/15, 10. 8. 1883, str. 237.

¹³ Arhiv ISN ZRC SAZU: M. Matičetov&RTV: Pri naših pravljicarjih, Rož, 26. 2. 1968.

¹⁴ Arhiv ISN ZRC SAZU: M. Matičetov, tonski posnetek; R 18/32 in 33, T 44-C; 1. 2. 1970.

¹⁵ Pravljica je bila ponatisnjena v zbirki Bogomila Kreka *Slovenske narodne pravljice*, Maribor (1885: 44) in Zmaga Šmitka (2000: 24, št. 21).

kažejo kolenca na steblih, dokler je bilo le še malo zrnja več na steblih. A ljudje se niso zato zmenili. Samo psa je jelo skrbeti, če kruha več ne bo in prašal je mačko, kaj je treba storiti. »Naj le Bog krajša klasovje,« pravi mačka, »dokler še bo kaj miši, mi ne bo sile.« Te je pes sam prosil Boga, naj vsaj toliko klasje pusti, kakor široko on zine. Bog je psa res vslišal in pustil klas, kakor ga še dandanes vidimo.

Tako je pes rešil ljudem kruh in zaslužil, da mu ga včasih vržemo. Mačka pa kruh vselej prej strese nego ga sne, če se ji da. (Vrtec domačih cvetic 1/1862, 47; prepis v Arhivu ISN ZRC SAZU: ŠZ 9/13).

Podobno varianto pravljice sta objavila tudi Josip Pajek (1884: 177) in J. E. Bogomil v *Angelčku*¹⁶. Slednja je res kratka, saj na vprašanje: *Zakaj sme pes kruh jesti?* odgovarja:

Nekoč je imelo žito po celem steblu klas, ljudje so postali objestni in Bog jim je sklenil žito odvzeti. Pes je pri Bogu izprosil, da je pustil toliko klasja, kolikor ga lahko prime s svojim gobcem. Od tedaj ima pravico jesti kruh.

V slovenskih povedkah o pšeničnem klasu, ki so se ohranile iz 19. in 20. stoletja, je vselej pes rešitelj žitnega klasa; le v povedki, ki je bila objavljena na začetku 21. stoletja, so *Ptice, rešiteljice pšenice*. Pripoved je iz Kitnega Vrha pri Muljavi na Dolenjskem:

Tisto leto je bilo v deželi veliko blagostanje. Polja so dobro obrodila, zaslužka je bilo veliko, otroci so bili zdravi. Pšenica je zrasla od tal do vrha. Ljudje so postali skopuški in so drug drugemu želeli slabo.

Jezus je želel ljudi spreobrniti, zato je s svojimi učenci odšel na najbolj rodovitno polje s pšenico. Priklonil se je in s prsti oskubil malo pšenice. Ustavil se je in pogledal okoli sebe, če hiti k njemu kakšen kmet, da bi se spreobrnil. Nihče ni prišel, zato je na pšenici ostalo koleno. S prsti je ponovno oskubil malo pšenice in se ustavil, da bi pogledal, če se je že kdo spreobrnil. Spet ni bilo nobenega. Na mestu, kjer se je s prsti ustavil, je nastalo novo koleno. Že je Jezus hotel do konca oskubiti pšenico, ko so pritekle ptice in ga prosile, naj jim pusti malo zrnja, da bodo imele kaj hrane. Od takrat naprej raste pšenica z dvema kolenoma in klasom. (Kastelic, Primc 2001: 16).

Ohranile pa so se tudi sorodne pripovedi, v katerih nastopa samo mačka – toda v negativni vlogi. Tudi te povedke, ki pripovedujejo *Zakaj mačka ni vredena kruha*, so etnološkega značaja in sem jih uvrstila pod novi pravljичni tip *ATU 219H*. V njih prevzetni maček odkloni kruh, zato mu Bog tudi blagoslova ne da. Pripovedi, ki se uvrščajo pod ta pripovedni tip, so včasih kontaminirane s prvim delom zgoraj objavljenega pravljичnega tipa *ATU 219 G* (o psu, ki je izprosil kruh). Najstarejša varianta iz srede 19. stol. z naslovom *Zakaj mačka vsak košček kruha strese, predno ga poje?* razlaga: *Mačka vsaki kosec kruha, pred ko ga poje, strese, da iz njega božji blagoslov otrese, kterega ni vredna.*¹⁷

V Avčah pri Kanalu v okolici Nove Gorice je Jožef Cejan ok. leta 1900 zapisal pripoved *Zakaj strese mačka kruh, prej ko ga začne jesti*, ki se je ohranila v rokopisu v Štrekljevi zapuščini:

Tistikrat ko je vse govorilo: Ljudje in živali, vpraša Bog psa:

»Boš jedel kruh ti?«

»Da bom,« odgovori pes.

Potem vpraša mačko, a ta odgovori ošabno:

¹⁶ *Angelček*, 30, št. 9/10, 1. 9. 1922, 105.

¹⁷ *Slovenska čbela* 6, 7. 2. 1850, str. 45.

»Jaz ne potrebujem kruha, saj ga najdem pod vsako grobljo.«
Nato ji reče Bog:
»Ker nočeš, da boš jedla kruh tudi svetega Duha ne boš imela!«
In zato strese vsakikrat mačka kruh prej ko začne jesti, ker v njem je sv. Duh.¹⁸

Tudi v Beli Krajini je Lojze Zupanc zapisal povedko: *Zakaj se mački ne sme dati belega kruha?* in jo objavil v zbirki Belokranjskih pravljič (Zupanc 1944: 122).

Ljudska pripoved *Zakaj mačka ni vredna kruha* sicer razlaga mačkino vedenje pri jedi kruha; vendar pa je osnovni povod za nenaklonjen odnos do mačk v teh pripovedih ljudsko prepričanje, da je maček – v nasprotju s psom – nevredna žival. Številne povedke namreč pripovedujejo o mačkah, ki služijo čarovnicam in čarovnikom, ter o črnem mačku, v katerega se lahko spremeni vrag.

Johannes Bolte in Georg Polívka sta za pripoved o *Psu, rešitelju žitnega klasa* zbrala veliko primerjalnega gradiva predvsem iz germanskih, slovanskih in romanskih držav, pa tudi z Bližnjega vzhoda. Vendar pa je zanimivo, da je drugod poznan le prvi del te pravljice o žitnem klasu oz. o psu, maček pa se v njih – če se sploh – pojavlja najpogosteje kot nevreden kruha, ker otrese iz njega sv. Duha. Tudi ni vselej pes tisti, ki izprosi kruh, pač pa pogosto Marija, medtem ko Eva ali Adam zakrivita, da Bog odzame klas. V češki varianti boginja Živa reši klas pred požigom, ki so ga povzročili črni bogovi. Razlogi za uničenje in rešitelji so torej v variantah te pripovedi lahko različni (BP III/1918: 417–420). Zmago Šmitek je na osnovi teh raziskav zapisal, da je etiološka razlaga žitnega klasa, ki ga je pes pri Bogu izprosil, zelo razširjena po večjem delu Evrope in mu je na vzhodu mogoče slediti vse do Srednje Azije (Šmitek 2000: 7).

Zanimivo pa je, da je po doslej znanem gradivu motiv mačke, ki je pri Bogu izprosila, da je kravi ostalo mleko, poznan le na Slovenskem. Zdi se, da so se pri nas tudi pri tej pravljici ohranile arhaične prvine, ki so drugod že takorekoč tonile v pozabo.

Deklica in piskerček (Mojca Pokrajculja)

Medtem ko so bile zgornje pripovedi razširjene v širšem slovenskem etničnem prostoru, pa je pravljica *Deklica in piskerček* razmeroma regionalno obarvana, saj je – po do sedaj znanem gradivu – poznana predvsem na Koroškem. Ohranjena pa je tudi v Beli Krajini, kjer jo je slišal Lojze Zupanc in jo pod naslovom *Deklica s piskrčkom* objavil leta 1944 v svoji zbirki *Belokranjskih pravljič* (Zupanc 1944: 126–128).

Pravljico *Deklica in piskerček* sem uvrstila poleg pravljicegai tipa ATU 283B* »Mušja hišica«, ki je razširjena v baltskih državah in v Rusiji, Ukrajini ter Belorusiji; pripoveduje pa o tem, kako se muha, miš, zajec, lisica in volk zberejo v mušji hišici, ki je lahko rokavica ali lobanja. Medved, ki pride zadnji, pa sede na 'hišico' in vse pomečka. Vendar pa je naša pravljica *Deklica in piskerček* drugačna in zato je prav, da dobi svojo številko *ATU 283C*, ki je doslej še ni v mednarodnem tipnem indeksu.

Pravljica *Deklica in piskerček* se lahko povezuje s pravljničnim tipom ATU 480A »Prijazna in neprijazna deklica«, še pogosteje pa z drugim delom pravljice ATU 15

¹⁸ Arhiv ISN ZRC SAZU: ŠZ 7/32.

»Lisica gre za botro« oz. predvsem njenim drugim delom »Zakaj ima zajec kratek rep?« Obe pripovedi sta zelo popularni in razširjeni po vsem svetu.

V pravljici *Prijazna in neprijazna deklica* pošlje mačeha deklico sredi zime po jagode. Dekle pride v zapuščen grad, kjer deli hrano z živalmi. Te ji potem pomagajo, da se reši pred divjim možem ali vragom, ki pride ponoči v grad. Ko pošlje mačeha tja še svojo pravo hči, da bi se tudi ona bogata vrnila domov, ji živali ne pomagajo, ker ni bila prijazna z njimi in deklica podleže v divjem plesu z vragom.

Pravljica ATU 15 *Lisica gre za botro* pa pripoveduje, kako se lisica, volk ali medved in zajec dogovorijo, da bodo skupaj delali na polju. Med delom pa lisica ves čas hodi lizat med, ki so ga spravili za zajtrk. Izgovarja se, da so jo poklicali za botrico. Ko nameravajo živali skupaj pojesti med, ugotovijo, da ga več ni. Lisica predlaga, da se uležejo na sonce in tisti, ki mu bo pritekel med iz gobčka, je pojedel med. Živali zaspijo, lisica namaže spečemu zajčku gobček z medom in vsi se poženejo za dolgouhcem, ki ima zato še danes kratek rep oz. sprednje tačke.

V primeru kontaminacije z motivom o zajčku, ki ga obdolžijo, da je polizal med, se pravljica imenuje *Mojca Pokrajculja*, ki se torej od *Deklice s piskerčkom* razlikuje predvsem po dodatku etnološkega značaja.

V koroški pravljичni zbirki Gasparija in Koširja iz leta 1923 prvič zasledimo pravljico »Deklica in piskerček«, tokrat pod naslovom *Pripovedka o piskerčku*. V opombi je sicer navedeno, da je pravljica prepisana iz rokopisne zbirke *Mlada Jugoslavija: List za slov. koroško mladino*, ki je izhajala v Velikovcu, vendar po pregledu vseh števil te tipkane revije je v njej nisem zasledila, našla sem le *Pravljico iz Roža*,¹⁹ »Prijazna in neprijazna deklica« ATU 480A, ki je – kot rečeno – včasih združena s pravljico »Deklica in piskerček«. Pravljica, objavljena v zbirki Gasparija in Koširja, pripoveduje o muhi, žabi, zajčku, lisici in medvedu, ki so iskali zatočišče pod lončkom:

Deklica je pri pometanju našla krajcar. Za ta krajcar si je kupila piskerček ter šla z njim po jagode. Tam jo je zajela noč. Deklica je prekucnila piskerček in zlezla notri, da bi prenočila. Kmalu je prifrčala muha in prosila prenočišča. Deklica je rekla: »Kar pojdi notri, zate bo že še prostora.«

Ko je bila muha že pod piskerčkom, je priskakljala žabica, potrkala na piskerček in vprašala: »Kdo je tu notri?« Oglasila se je deklica: »Jaz deklica sirota in muha pobrculja.« Tudi žabica je prosila prenočišča. »Le kar notri, en kotiček je še prazen,« pravi deklica.

Pricapljal je še zajček in potrkal na vrata in vprašal: »Kdo je tu notri?« »Jaz deklica sirota in muha pobrculja in žabica pokrculja.« »Ali daste še meni malo prostora?« »Le kar zlezi notri, se bomo že še toliko stisnili.« Nato se je priplazila še lisica. »Kdo je tu notri?« »Jaz deklica sirota, muha pobrculja, žabica pokrculja in zajček hlapček.« Tudi lisica je prosila za prenočišče in deklica jo je pustila notri. Proti jutru pa je prikobacal medved in pobaral: »Kdo je tu notri?« »Jaz deklica sirota, muha pobrculja, žabica pokrculja, zajček hlapček in lisica deklica.«

Ne da bi prosil, je začel veliki medved lesti v piskerček, ali piskerček je počil in vsi so se tako prestrašili, da so zbežali vsak na svoj kraj. (Gaspari/Košir 1923: 8–10).

V tej pravljici sicer medved, ki pride zadnji, piskerček razbije in ker je medved hiško razbil, tudi ni nadaljevanja te zgodbe.

¹⁹ Dr. J. W. (Josip Wieser, pozneje: Josip Šašel), *Pravljica iz Roža, Mlada Jugoslavija* 1919, št. 10 (1. 11. 1919), 3–4.

Druge objave pravljice »Deklica in piskerček« so tej pravljici zelo sorodne. Sledijo namreč objava Josipa Šašla *Deklica veka/Dëqəlca veqa* iz Roža na Koroškem²⁰ ter ista pravljica, ki jo je objavil Vinko Möderndorfer.²¹

Tudi tretjo varianto te pripovedi – tokrat iz Sel v Rožu na Koroškem – je zapisal Josip Šašel in jo objavil v *Mladem rodu*²²:

Deklica v Selah veka

Sirota deklica je pometala, pa krajcar našla. Kupila si je piskerc in šla jagode nabirat. Tam jo je zajela noč. Deklica prekucne piskrc in zleze noter prenočevat. Kmalu prifrka muha, se vsede na piskrc in prosi: »Ali smem pod streho?«

»Koj pojdi noter, zate bo že še kraja (prostora).«

Komaj je muha notri, prileze žabica, potrka in bara: »Kdo je tantre (tu notri)?«

»Jaz sirota deklica in muha pobrculja.«

»Ali vzamete še mene pod streho?«

»Koj pridi, se bomo že stisnile.«

Potlej priskaklja še zajček, potrka in bara: »Kdo je tantre?«

»Jaz sirota deklica, muha pobrculja in žabica pokrculja.«

»Ali daste še meni malo kraja?«

»Koj skoči santer (sem notri), bo nam bolj toplo.«

Pozneje pride še lisica. »Kdo je tantre?«

»Jaz sirota deklica, muha pobrculja, žabica pokrculja, zajček hlapček.«

»Za mene bo tudi še kak kotiček,« pravi lisica in se zmuzne noter.

Ponoči pa pritaca še medved in bara: »Kdo je tantre?«

»Jaz sirota deklica, muha pobrculja, žabica pokrculja, zajček hlapček in lisica pridna deklica.«

Medved pa nič ne prosi, koj zbaše se noter. Piskrc pokne in deklica veka.

Še najbližja mednarodnemu pravljичnemu tipu ATU 283B* »Mušja hišica« pa je belokranjska pravljica *Deklica s piskrčkom*, ki jo je objavil Lojze Zupanc:

Ubogi deklici je umrla mamica. Zapustila ji je piskrček in drugega nič. Deklica je vzela piskrček in odšla po svetu. Pride v gozd. Povezne piskrček in leže podenj, da se odpočije. Kmalu pribrenči muha:

»Kdo je notri?«

»Jaz uboga deklica! Le pojdi še ti noter!«

Komaj zleze muha pod piskrček, že se privleče od nekod pajek:

»Kdo je notri?«

»Jaz uboga deklica in muha Primaruha! Le pojdi še ti noter!«

Komaj se skrije pajek pod piskrček, že priskaklja miška:

»Kdo je notri?«

»Jaz uboga deklica in muha Primaruha in pajkec Križavček! Le pojdi še ti noter!«

Komaj smukne miška pod piskrček, že priskaklja zajček:

»Kdo je notri?«

»Jaz uboga deklica in muha Primaruha in pajkec Križavček in miška Glodačica! Le pojdi še ti noter!«

Komaj počene zajček pod piskrček, že se prihuli od nekod lisica:

»Kdo je notri?«

»Jaz unoga deklica in muha Primaruha in pajkec Križavček in miška Glodačica in zajček Dudeldajček! Le pojdi še ti noter!«

Komaj se stisne lisica pod piskrček, že prilomasti medved:

²⁰ Šašel/Ramovš 1936: 18–19. Ponatis: Bolhar 1952: 193–197; Bolhar 1964: 110–111.

²¹ Möderndorfer 1946: 306–308. Ponatis: Möderndorfer/Šašel 1972: 132–133.

²² *Mladi rod* II/2, november 1952, str. 14.

»Kdo je notri?«

»Jaz uboga deklica in muha Primaruha in pajkec Križavček in miška Glodačica in zajček Dudeldajček in lisica Tatica! Glej, le zate medvedič, ne bo pri nas prostora nič! Si pač prevelik Robavs, si pač pretežek Godrnjavs!«

Medved pa hud od nejevolje zagodrnja in sede kar na piskrček. Piskrček se zdrobi in izpod črepij skočijo: uboga deklica in muha Primaruha in pajkec Križavček in miška Glodačica in zajček Dudeldajček in lisica Tatica. Primejo se za roke in zaplešejo okoli Rjavčka.

Zdobil se je lonec – zdaj je pripovedke konec! (Zupanc 1944: 126–128).

Belokranjska pravljica v stilu »pravljic na verigo« našteva, kako iščejo zavetje pri deklici: muha, pajek, miška, zajček, lisica in nazadnje še medved. Za medveda ni prostora, zato kar sede na piskrček in ga zdrobi. Konec, ki je enak kot v pravljicah »Mušja hišica«, je tudi značilen za pravljичne zaključke: »Počil je lonec in pravljice je konec«.

Pravljica »Deklica in piskrček« pa se – kot rečeno – ne konča vedno s prihodom medveda, ki razbije lonček, pač pa se nadaljuje s pripovedjo, v kateri živali, ki jih je deklica sprejela pod streho, preženejo gornega moža, ki prilomasti do njihove hišice in hoče odpeljati deklico (ATU 480A »Prijazna in neprijazna deklica«). Razlika pa je vendarle očitna, saj v naši pravljici ni neprijazne deklice, kar seveda precej spremeni zgodbo. Kljub temu je zanimivo, da kompilacijo obeh pravljичnih tipov ohranja prav eden zadnjih zapisov iz leta 1973 v Selah na Avstrijskem Koroškem, *Dečwa in pisqarc* (ATU 283C*+ ad 480A), kjer jo je posnel Tom Priestly.²³

Pravljica pripoveduje o deklici, ki je med pometanjem hiše našla šiling, si kupila lonček in šla z njim v gozd. Naredila se je noč, lonček je obrnila in šla notri. Čez čas je prišel mucek in poprosi deklico za večerjo. Deklica ga je povabila, naj kar prisede, da bosta skupaj večerjala. Prav tako sprejme tudi kužka in petelinčka. Po večerji so molili in šli spat. Ponoči pride gorni mož in pokliče deklico. Deklica prosi mucka, naj mjavka, da je gorni mož ne poje in mucek je začel mjavkati, saj mu je dala deklica jesti. Prav tako je začel tudi kuža lajati in petelin kikirikati. Mož se je ustrašil in zbežal. Če pa bi bila deklica sama, bi jo gorni mož odnesel.

Druga kontaminacija pravljice »Deklica in piskrček« s pravljico »Zakaj ima zajec kratek rep« se je ohranila le v eni varianti *Mojce Pokrajculje*, ki pa je bila večkrat ponatisnjena.²⁴ *Mojco Pokrajculjo* je objavil Vinko Möderndorfer v začetku 20. stol., povedal pa jo je gostilničar Ulrik Tof iz Mežice, ki je pripovedko slišal kot otrok doma v okolici Velikovca. Na kratko povzeta je sledeča:

Mojca je pometala hišo in našla krajcar. Kupila je piskrček in zvečer zlezla vanj ter zaspala. Zunaj je bil mraz in na vrata je potrkala lisica. Mojca Pokrajculja jo je vprašala, kaj zna, in lisica ji je odgovorila, da je šivilja, zato jo je Mojca spustila noter. Čez čas so prišli še volk mesar, medved čevljar, zajček krojač in srnjak drvar. Zjutraj so vstali in šli delat. Volk je prinesel med, povečerjali so in šli spat. Ponoči pa je lisica trikrat vstala, češ da jo boli trebuh. Mojca ji je svetovala, naj si skuha kamilični čaj, toda lisica je skrivaj polizala ves med. Ko so živali zjutraj opazile, da ni medu, je nastal velik hrup. Volk je predlagal, naj ležejo na sonce, saj bodo tako videli, komu bo iz gobčka prikapljal med. Lisica ni zaspala, namazala je zajčku gobček z medom. Ko so se zaspanci zbudili, so se spravili na zajčka in mu polomili prednje tačke. Komaj jim je pobegnil, oni pa v dir za njim. Zato ima še danes zajec krajše sprednje tačke.

²³ Tom Priestly: Text F02.3; prepis hrani Arhiv ISN ZRC SAZU.

²⁴ Möderndorfer 1937: 14–17; Möderndorfer 1946: 301–305; Möderndorfer 1957: 155–157; Bolhar 1964: 107–110; Möderndorfer/Šašel 1972: 134–136.

Da je bila pravljica »Deklica in piskerček« na Koroškem res priljubljena, potrjujejo številne pripovedi s Koroške, v katerih je ta pravljica lahko združena tudi z drugimi pravljicami, kot npr. v pravljici *Volk in piskerček*, ki jo je zapisal Milko Matičetov v kraju Potoče v Ziljski dolini. Pravljica je primer kontaminacije s pripovedjo, ki je nekakšna kombinacija pravljic »Volk in sedem kozličkov« ATU 123 in »Rdeča kapica« ATU 333:

Mene ne, mene ne, piskerček je moj!

Deklica je pometala hišo in je dobila denar. Pa je šla in si kupila piskerček, ne velik piskerček, šla je z njim v dobrovo in je zbiral jagode črnice.

Začelo je deževati, pa je zlezla pod piskerček, ker je šel dež. Potem je prišel še zajček in je rekel:

»Še meine spusti noter.«

»No,« je rekla deklica, »pa pridi, pa pridi, saj je ta piskerček moj.«

Pa zleze noter. Potem pride volk:

»Spustite še meine noter!«

»Ja,« je rekla deklica, »ni toliko prostora! Ah, le pridi, le pridi, se bomo že še stisnili vkup!« Je bil nekaj časa notri, pa ni mogel mirovati, ker so se mu sline cedile po zajčku. Ga je pa snedel. Deklica je rekla:

»Meine ne, meine ne, piskerček je moj!«

Zdaj volk je zagrabil še lisico.

»Meine ne, meine ne, piskerček je moj!«

Lisico je snedel, potem pa je nekaj časa gledal okoli – deklica je bila tako lepa – je zgrabil še deklenco in jo požrl.

Zdaj volk je bil sit, deklice ni bilo, piskerček je bil ves krvav, se je začel kotrljati dol po bregu. Volk je zlezel na sonce in zaspal. Potem je prišel lovec Ankeli, si je koj mislil:

»Aha, sem te le dobil, razbojnik!«

Obenem si je rekel:

»Zdaj tako spi in ima tak trebuh, to ni nič dobrega. Ga bom pa prerezal!«

In res naredi to, pogleda, najprej skoči ven zajec, še malo tudi lisica, potem pa še deklica.

Ha, potem pa brz po kamenje, pa so ga natrpali noter, pa zašili skupaj, volk je pa kar spal!

Zdaj, ko se je pa zbudil, je rekel:

»Kako sem jaz žejen! Moram iti k Zilji pit!«

Šel je dol po bregu in prišel k Zilji, tam je bilo precej strmo, je štrbunknil noter. Ven pa ni mogel, če si je še tako prizadeval, Zilja ga je odnašala. Potem je prišel še lovec Ankeli in ga potlačil noter. Ker ni mogel ven, se je utopil.

Potem je bila deklica rešena, je morala iti domov. (Hrani Arhiv ISN ZRC SAZU).

Literarno verzijo pripovedi o »Deklici in piskerčku« je po koroški ljudski pripovedi zapisala Breda Varl. Njena *Mojca Pokrajculja* združuje pravljlična tipa *ATU 283C*+I5A in je nastala po koroški ljudski pripovedki.²⁵

O deklici in lončku je znana tudi literarna pravljica Kristine Brenkove, ki jo je leta 1972 objavila v knjižici *Deklica Delfina in lisica Zvitorepka*.²⁶ Pravljica ima sicer drugačno vsebino, vendar je v določenih motivih mogoče zaznati sorodnosti.

Motivika pravljice »Deklica in piskerček« oz. »Mojca Pokrajculja« je starejša, kot se zdi na prvi pogled. V njej nastopajo živali, kot so žaba, zajec in lisica, ki imajo globok simboličen pomen, predstavljajo nenehno obnavljanje življenja in mnogi narodi so v luninih pegah videli eno od teh živali, ki je tako postala tudi civilizatorski junak ali mitski prednik (Kropej 2005: 67).

²⁵ Pravljico je uglasbil Edi Oraže. Izšla je v Celovcu: Krščanska kulturna zveza 2005.

²⁶ Kristina Brenkova, *Deklica Delfina in lisica Zvitorepka*, Ljubljana, 1972.

Luna je poistovetena z lončkom, ki se v naši pravljici pojavlja namesto lobanje v pravljici »Mušja hišica« ATU 283B*. Pravljичno nizanje živali in konec, ko se medved usede na piskrček in vse zmečka, pa je podoben hagadi *Zverina premagana* oz. *Prišla je miš iz mišnice* (Štrekelj 1895–98: 966) in pesmi *Jurij s pušo*, ki je zelo starega izvora in jo je zapisal že Anton M. Slomšek (Grafenauer 1956). Pravljica »Deklica in piskrček« je – kot se zdi ob primerjavi s sorodnim izročilom – v otroške verze prepesnjeno staro mitopoetično izročilo.

Vse tri obravnavane pravljice imajo korenine v starih verskih predstavah, ljudskih etimologijah in poznavanju koledarja, kar potrjuje njihovo starost in razširjenost, zato bi bilo prav, da bi dobile mesto v mednarodnem tipnem indeksu.

Literatura

Antti Aarne, 1910: *Verzeichnis der Märchentypen*. FF Communications 3. Helsinki.

Antti Aarne & Stith Thompson, 1961: *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*. FF Communications 184. Helsinki.

Hans-Jörg Uther, 2004: *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography I–III*. FF Communications 284–286. Helsinki.

BP = Johannes Bolte & Georg Polivka: *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm I–IV*. Leipzig 1913, 1915, 1918, 1930.

Maja Bošković Stulli, 1959: *Istarske narodne priče*. Zagreb: Institut za narodnu umjetnost.

Tone Gaspari in Pavel Košir, 1923: *Gor čez izaro. Zbirka koroških pravljic* I. Ljubljana.

Ivan Grafenauer, 1956: Slomškov rokopis narodne pesmi »Jurij s pušo«. *Slovenski etnograf* 9, 197–202.

Zlata Kastelic, Jože Primc, 2001: *Krvapivc: Vse sorte iz dežele Desetega brata, osrednje Suhe krajine, domovanja Turjaških, do Kočevskega*. Ur. Marija Stanonik (Zbirka: Glasovi 24). Ljubljana.

Bogomil Krek, 1885: *Slovenske narodne pravljice*. Maribor.

Monika Kropelj, 2005: La volpe nella tradizione narrativa, poetica e figurative slovena. *Rainaldo: La volpe in Alpe Adria e dintorni: letteratura, arte, tradizioni, ambiente*. A cura di Roberto Benedetti, editore: Roberto Vattori. Udine. 67–80.

Uku Masing, 1986: Frost und Hase. *Enzyklopädie des Märchens* 5/1985–1987. 430–433.

Milko Matičetov, 1961: *Sežgani in prerojeni človek*, Dela/Opera 15, Classis II: ISN 4. Ljubljana: SAZU.

Milko Matičetov, 1973: *Zverinice iz Rezije*, Ljubljana–Trst: Mladinska knjiga.

Boris Merhar, 1956: Od kod Vodniku snov za basen Kos in brezen? *Slovenski etnograf* 9. Ljubljana. 187–196.

Vinko Möderndorfer, 1946: *Koroške narodne pripovedke*. Celje: Mohorjeva družba.

Vinko Möderndorfer, Josip Šašel, 1972: *Koroške pripovedke*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Josip Pajek, 1884: *Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev*. Ljubljana.

Josip Šašel in Fran Ramovš, 1936: *Narodno blago iz Roža*. Arhiv za zgodovino in narodopisje II. Maribor.

Zmago Šmitek, 2000: *Od kod je ta naš svet: Slovenske pripovedi o poreklu stvarstva*. Radovljica: Didakta.

Karel Štrekelj, 1895–98: *Slovenske narodne pesmi I*. Ljubljana: Slovenska matica.

Wilhelm Tschinkel, 1931: *Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen*. (V samozaložbi).

Wilhelm Tschinkel, 2004: *Kočevarska folklor v šegah, navadah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih/Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen*. Uredila: Pavel Florjančič in Marija Stanonik. Ljubljana: Založba ZRC.

Valentin Vodnik, 1869: *Pesni*. Ur. France Levstik. Ljubljana: Matica slovenska.

Lojze Zupanc, 1944: *Lojze Zupanc, Velikan Nenasit. Belokrajinske pripovedke*. Ljubljana.